

Евен-Зогар, Ітамар 2006. "Місце перекладної літератури в літературній полісистемі", пер. Андрій Савенець, [в:] *Літературознавчі та лінгвістичні студії*. Загальна редакція Нелі Лисенко та Романа Мниха. – Дрогобич: Коло, с. 30-38.

*Ітамар Евен-Зогар
Тель-Авівський університет*

МІСЦЕ ПЕРЕКЛАДНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ПОЛІСИСТЕМІ

*Пам'яті Джеймса С. Голмса –
видатного перекладознавця й дорогого друга*

I

Незважаючи на широке визнання істориками культури тієї значної ролі, котру переклади відігравали в кристалізації національних культур, ця царина досі залишається відносно малодослідженою. Як правило, історики літератури згадують переклади тоді, коли уникнути цього неможливо – наприклад, коли мають справу з Середньовіччям або Відродженням. Звичайно, можна зустріти спорадичні згадки про окремі літературні переклади і в інших періодах, але вони зрідка хоч як-небудь послідовно включені в історичний рахунок. Як наслідок, взагалі важко отримати якесь уявлення про роль перекладної літератури для письменства в цілому або про її місце в цьому письменстві. Більше того, не можна бути впевненим у тому, що перекладна література існує як окрема літературна система. Згідно з панівною

³ Перекладено за виданням: Itamar Even-Zohar, "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem," in *Polysystem Studies 1990* [=Poetics Today, vol. 11:1], pp. 45-41.

© Copyright by Itamar Even-Zohar, 1997

© Copyright for the Ukrainian translation by Andriy Savenets, 2003

концепцію, „переклад” або „перекладені твори” трактуються на індивідуальній основі. Чи існує підґрунтя для протилежного припущення, тобто розгляду перекладної літератури як системи? Чи існує в тому, що здається випадковою групою перекладених текстів, щось на зразок такої культурної й вербальної мережі відносин, яку ми охоче гіпотетичним шляхом вибудовуємо для оригінальної літератури? Який різновид зв'язків може існувати поміж перекладеними творами, котрі представлені як dokonані факти, імпортовані з інших літератур, ізольовані від вітчизняного контексту і послідовно нейтралізовані з точки зору боротьби центру й периферії?

Моя ідея полягає в тому, що перекладні твори дійсно взаємодіють між собою принаймні в двох розуміннях: (а) тим, що тексти-джерела обираються цільовою літературою, причому принципи відбору ніколи не корелюються з вітчизняними співсистемами цільової літератури (якщо висловитись якомога більш обережно); і (б) тим, що вони приймають специфічні норми, манери та лінії поведінки – одне слово, своїм використанням літературного репертуару, – що є наслідком їхніх стосунків з іншими вітчизняними співсистемами. Останні не зводяться лише до лінгвістичного рівня, а є так само очевидними на будь-якому селективному рівні. Отже, перекладна література може володіти своїм власним репертуаром, котрий до певної міри може бути для неї винятковим (див. Toury 1985 і 1985a).

Видається, що ці моменти не тільки виправдовують мову про перекладну літературу, але навіть закликають до цього. Я не бачу, яким чином будь-яка дослідницька спроба описати й пояснити поведінку літературної полісистеми в синхронії та діахронії може мати достатній успіх, якщо не визнати цього. Іншими словами, я міркую про перекладну літературу не просто як про інтегральну систему в межах будь-якої літературної полісистеми, але як про надзвичайно активну систему в ній. Але яке її місце в полісистемі і як це місце пов'язане з природою її повного репертуару? Виходячи з периферійного статусу перекладної літератури в літературознавстві, можна було б спокуситися зробити висновок також про її периферійний статус у літературній полісистемі, але це зовсім не так. Те, стає перекладна література центральною чи периферійною, і те, чи це місце пов'язане з новаторським

(„первинним”) або консервативним („вторинним”) репертуаром, залежить від специфічних сузір'їв досліджуваної полісистеми.

II

Твердження, що перекладна література посідає центральне місце в літературній полісистемі, означає, що вона бере активну участь у формуванні центру полісистеми. В такому разі вона в цілому є інтегральною частиною новаторських сил і як така, можливо, ототожнюється зі значними подіями в історії літератури, коли вони мають місце. Це передбачає, що в такій ситуації не утримується чітке розрізнення між „оригінальними” і „перекладними” творами і що часто саме провідні письменники (або члени авангарду, котрі розраховують стати провідними письменниками) створюють найбільш помітні чи поціновані переклади. Більше того: дуже вірогідно, що в умовах виникнення нових літературних моделей переклад стає одним зі способів опрацювання нового репертуару. За посередництвом іноземних творів у вітчизняну літературу вводяться властивості (як принципи, так і складники), котрі не існували в ній раніше. Можливо, вони включають не лише нові моделі реальності, котрі мають заступити старі й усталені, вже неефективні, але також цілий ряд інших властивостей, таких, як нова (поетична) мова чи композиційні схеми і техніки. Зрозуміло, що самі принципи вибору творів до перекладу визначаються ситуацією, яка панує у (вітчизняній) полісистемі: тексти обираються відповідно до їхньої сумісності з новими підходами і вірогідної новаторської ролі, котру вони можуть взяти на себе в цільовій літературі.

Які ж умови викликають подібну ситуацію? На мою думку, можна виділити три головні випадки, котрі, по суті, є різними проявами одного й того ж закону: (а) коли полісистема ще не кристалізувалася, тобто література ще „молода”, перебуває в процесі становлення; (б) коли література є або „периферійною” (в рамках великої групи співвіднесених літератур), або „слабкою”, або одне з іншим; (в) коли в літературі настають поворотні моменти, криза чи літературний вакуум.

У першому випадку перекладна література просто задовольняє потребу молодій літературі пустити в дію новопосталу (або відновлену) мову для якомога більш можливої кількості типів

літератури, аби зробити її працездатною літературною мовою, придатною для новопосталої публіки. Оскільки молода література не в стані відразу виробити тексти всіх типів, які відомі їх творцям, вона користує з досвіду інших літератур, і перекладна література стає, таким чином, однією з найбільш важливих її систем. Цей висновок справедливий також щодо другого прикладу – у випадку сформованих літератур, ресурси котрих обмежені і місце котрих у більшій літературній ієрархії загалом периферійне. Наслідком цієї ситуації часто є те, що такі літератури не розвивають повний діапазон різновидів літературної діяльності (організованих у ряді систем), які спостерігаються в сусідніх більших літературах (в результаті це може створити враження необов'язковості цих різновидів). Їм також може „бракувати” матеріалу, крайня необхідність котрого відчувається перед лицем і в термінах присутності цієї сусідньої літератури. Затим ця прогалина може бути заповнена, повністю чи частково, перекладною літературою. Наприклад, усі види периферійної літератури в подібних випадках можуть складатися з перекладної літератури. Але більш важливим є висновок, що здатність таких „слабких” літератур¹ ініціювати нововведення часто менша, ніж у великих і центральних літератур, із тим наслідком, що відношення залежності може встановитися не тільки в периферійних системах, але і в самому центрі цих „слабких” літератур. (Аби уникнути непорозуміння, я хотів би відзначити, що ці літератури можуть піднятися до центрального місця подібно до того, як це роблять периферійні системи в окремій полісистемі, але тут це не є предметом обговорення).

Оскільки периферійні літератури в Західній півкулі у більш ніж половині випадків збігаються з літературами малих народів, хоч якою неприємною не видавалася б ця ідея, нам нічого не залишається, як визнати, що в межах групи пов'язаних між собою національних літератур, таких як літератури Європи, ієрархічні стосунки встановлювалися ще від самих їхніх початків. В межах цієї макро-полісистеми деякі літератури зайняли периферійні позиції, що означає лише те, що часто вони моделювалися значною мірою за взірцем чужої літератури. Для них перекладна література

¹ Концепт „слабкості” автор розглядає в розділі „Втручання в залежні літературні полісистеми”.

є не лише головним каналом, через який додому передається модний репертуар, але також джерелом перетасовування і постачання альтернатив. Таким чином, тоді як багатші чи сильніші літератури мають право вибирати, чи запозичувати нововведення з якоїсь периферії у своїх тубільних володіннях, „слабкі” літератури в таких ситуаціях залежать виключно від імпорту.

Динаміка в межах полісистеми створює поворотні етапи, тобто історичні періоди, коли усталені власні моделі не викликають довіри в молодшого покоління. В такі моменти навіть у центральних літературах переклади можуть зайняти центральне місце. Ще більше це підтверджується тоді, коли жодна позиція в тубільному асортименті не є прийнятною, в результаті чого виникає літературний „вакуум”. Такий вакуум сприяє проникненню іноземних моделей, відтак перекладна література може посісти центральне місце. Звичайно ж, у випадку „слабких” літератур або літератур, які перебувають у постійному стані виснаження (брак позицій, що існують у сусідній або в доступній іноземній літературі), ця ситуація ще більш невідворотна.

III

Твердження, що перекладна література може займати периферійне місце, означає, що вона конституює периферійну систему в рамках полісистеми, зазвичай послуговуючись вторинними моделями. В такій ситуації вона не має впливу на головні процеси і моделюється відповідно до норм, традиційно усталених типом, котрий став домінуючим у цільовій літературі. В такому випадку перекладна література стає головним фактором консерватизму. В той час як сучасна оригінальна література може продовжувати розвиток нових норм і моделей, перекладна література тримається норм, які були відкинуті або нещодавно, або задовго до того новопосталим центром. Вона вже не підтримує позитивних взаємовідносин із оригінальним письменством.

Тут проявляється надзвичайно цікавий парадокс: переклад, за посередництва котрого в літературу вводяться нові ідеї, позиції, властивості, стає засобом збереження традиційного смаку. Це розходження між оригінальною центральною літературою і перекладною літературою могло розвинути в різний спосіб: наприклад, коли перекладна література, зайнявши централь-

не місце і внісши нові позиції, незабаром втратила контакт із оригінальною вітчизняною літературою, котра продовжувала розвиватися, і відтак виявилася фактором збереження не зміненого репертуару. Так література, котра могла виникнути як революційна, може продовжувати своє існування закостенілою *système d'antan*, часто під фанатичною охороною представників вторинних моделей, які оберігали її навіть від незначних змін.

Умови, які уможливають цей другий стан, звичайно, діаметрально протилежні тим, котрі покликають перекладну літературу як центральну систему: або в полісистемі не відбувається жодних важливих змін, або ці зміни є неефективними через втручання міжлітературних відносин, матеріалізованих у вигляді перекладів.

IV

Гіпотеза, згідно з котрею перекладна література може бути або центральною, або периферійною системою, не означає, що вона завжди є цілком тим або іншим. Як система, перекладна література сама є стратифікованою, і з точки зору полісистемного аналізу саме з перспективи центральної страти розглядаються всі відносини в рамках системи. Це означає, що в той час, коли один сегмент перекладної літератури може зайняти центральне місце, інший може залишатися цілком периферійним. У попередньому аналізі я зазначив тісний взаємозв'язок між літературними контактами і статусом перекладної літератури. Це видається мені головним ключем до цього питання. За умов інтенсивного втручання саме та частка перекладної літератури, котра походить із більш значної літератури-джерела, має шанси посісти центральне місце. Наприклад, у єврейській літературній полісистемі в період між двома світовими війнами переклади з російської зайняли беззаперечно центральне місце, в той час, коли твори, перекладені з англійської, німецької, польської та інших мов опинилися на явній периферії. Більше того, позаяк головні й найбільш новаторські перекладацькі норми були вироблені перекладами з російської, переклади з інших літератур відповідали моделям і нормам, виробленим цими перекладами.

Історичний матеріал, до цього часу аналізований у термінах полісистемних операцій, занадто обмежений для того, щоб представити скільки-небудь далекоглядні висновки про шанси перекладної літератури зайняти якесь визначене місце. Але

праця, виконана в цій галузі іншими вченими, як і мої власні дослідження, показує, що „нормальне” місце, зайняте перекладною літературою, тяжіє до периферії. В принципі, це має відповідати теоретичним міркуванням. Можна припустити, що загалом жодна система не може залишатися в постійному стані слабкості, „поворотного етапу” або кризи, хоч не слід виключати й можливості того, що деякі полісистеми можуть утримуватися в таких станах протягом довгого часу. Крім того, не всі полісистеми структуровані однаковою чином, а культури такі помітно відрізняються одна від одної. Наприклад, французька культурна система, звичайно ж, включно з французькою літературою, є набагато щтивнішою за інші системи. Це, у поєднанні з традиційним протягом тривалого часу центральним місцем французької літератури в європейському контексті (або в європейській макро-полісистемі), спричинило те, що французька перекладна література зайняла якнайбільш периферійне місце. Порівняти з нею можна стан англо-американської літератури, тоді як російська, німецька або скандинавські літератури в цьому відношенні, схоже, демонструють відмінні взірці поведінки.

V

Який вплив може мати місце, зайняте перекладною літературою, на перекладацькі норми, манери та лінії поведінки? Як я ствердив вище, різниця між перекладеним та оригінальним творами у термінах літературної поведінки є похідною місця, яке займає в даний час перекладна література. Коли вона займає центральне місце, її кордони розмиті, так що сама категорія „перекладеного твору” має бути поширена також на квазі- та напівпереклади. Я вважаю, що з точки зору теорії перекладу це більш адекватний шлях трактування таких явищ, ніж відкидання їх на ґрунті статичної та позаісторичної концепції перекладу. Оскільки перекладацька діяльність, зайнявши центральне місце, бере участь у створенні нових, первинних моделей, одним із основних клопотів перекладача тут має бути не просто пошук у вітчизняному репертуарі готових моделей, в які можна було б перенести тексти джерела. Натомість у таких випадках він готовий порушити вітчизняні конвенції. За таких умов шанси, що переклад буде близький до першотвору в термінах адекватності

(іншими словами, відтворення домінантних текстових відносин першотвору), є більшими, ніж в інших випадках. Звичайно, з точки зору цільової літератури прийняті перекладацькі норми можуть на якийсь час видаватися занадто чужими й революційними, і якщо новий напрям отримає поразку в літературній боротьбі, переклад, здійснений у відповідності з його концепціями й смаками, ніколи не здобуде переваги. Але якщо новий напрям звияжить, репертуар (код) перекладної літератури може збагатитися й стати більш еластичним. Періоди великих змін у вітчизняній системі є, по суті, єдиними періодами, коли перекладач готовий виходити далеко поза варіанти, запропоновані йому усталеним вітчизняним репертуаром, і охоче випробовує відмінні підходи до творення тексту. Пам'ятаймо, що в стабільних умовах позиції, котрих бракує цільовій літературі, можуть залишатися непередавальними, якщо стан полісистеми не допускає нововведень. Але процес відкривання системи поступово зближує певні літератури і врешті-решт робить можливою ситуацію, коли постулати перекладацької адекватності і реалії еквівалентності можуть відносно великою мірою накладатися одне на одне. Так є у випадку європейських літератур, хоча в деяких із них механізм відкидання настільки сильний, що зміни, котрі я описую, мали в них досить обмежений характер.

Звичайно ж, коли перекладна література займає периферійне місце, вона поводитьсь цілком інакше. Тоді головним зусиллям перекладача є зосередження на пошуку найкращих готових вторинних моделей для іноземного тексту, і результат часто виявляється неадекватним перекладом або, як я волів би сформулювати, розходженням між досягнутою еквівалентністю й постульованою адекватністю.

Іншими словами, не тільки соціолітературний статус перекладу залежить від його місця в полісистемі, але й сама практика перекладу також суворо підпорядкована цьому місцю. І навіть на питання, що є перекладним твором, не можна відповісти *a priori* в термінах позаісторичного, позбавленого контексту ідеалізованого стану; це має бути визначено на підставі операцій, що керують полісистемою. З такої точки зору переклад вже не є явищем, природа і межі котрого дані раз і назавжди, але діяльністю, залежною від взаємовідносин у конкретній культурній системі.

Even-Zohar, Itamar. 1978. *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute.

Even-Zohar, Itamar. 1990. "Polysystem Theory." In *Polysystem Studies* [=Poetics Today 11:1], pp. 9-26.

Lambert, José 1975 "La traduction en France a l'époque romantique" *Revue de littérature comparée* 49 (3), pp. 396-412.

Lönnroth, Lars 1965. *European Sources of Icelandic Saga-Writing* (Stockholm).

Shavit, Zohar 1978. "Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem," in *Modern Realistic Stories for Children and Young People*, edited by R. Majonica, 180-187 (Munich: IBBY) [reprinted, in *Poetics Today* 2 (4), pp. 171-179].

Toury, Gideon 1985. "Translational Solutions on the Lexical Level and the Dictionary," in J. Tomaszczyk and B. Lewandowska-Tomaszczyk (eds), *International Conference on Meaning and Lexicography: Abstracts* (Łódź: Uniwersytet Łódzki).

———1985a. "A Rationale for Descriptive Translation studies," in T. Hermans (ed.) *The Manipulations of Literature: Studies in Literary Translation*, pp. 16-41 (London: Croom Helm).

1972. (:).

1924. (:)

[Munich: Fink, 1970].

1967. " ,"

2, . 79-90 ( ).

1929. (:)

[Munich: Fink, 1967].

1973. (:).